

Sławomir Augusiewicz, *Przebudowa wojska pruskiego w latach 1655-1660. U źródeł wczesnonowożytnej armii*, Oświęcim 2014, ss. 408; ISBN: 978-83-7889-083-6

Monografia Sławomira Augusiewicza pt. „Przebudowa wojska pruskiego w latach 1655 -1660. U źródeł wczesnonowożytnej armii” stanowi kontynuację zainteresowań badawczych jej Autora dziejami Brandenburgii - Prus w połowie XVII w., ale również syntezę podejmowanej przezeń problematyki naukowej, dodajmy także, że z punktu widzenia polskiej i powszechnej historiografii wojskowej koniecznej dla wypełnienia luki w jej dotychczasowym dorobku. Przypomnijmy, że Sławomir Augusiewicz jest autorem kilkudziesięciu rzetelnych rozpraw oraz artykułów naukowych, dotyczących nowożytnych dziejów politycznych i militarnych Rzeczypospolitej Obojga Narodów i Brandenburgii - Prus.

Dotychczasowy dorobek naukowy Sławomira Augusiewicza wyraźnie wskazuje na Jego zainteresowania naukowe koncentrujące się na dziejach Brandenburgii - Prus i Rzeczypospolitej, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki militarnej XVII w. Sławomir Augusiewicz należy do grona cenionych w środowisku badaczy dziejów nowożytnych, a Jego warsztat naukowy ukształtowali znakomici polscy historycy, przekazując konieczność dążenia do rekonstrukcji procesu historycznego poprzez krytyczne wykorzystanie pełnej i rzetelnej podstawy dokumentacyjnej.

Publikacje Sławomira Augusiewicza można podzielić na kilka podstawowych nurtów tematycznych, dotyczących szeroko rozumianych dziejów wojskowości Prus Książęcych i Brandenburgii oraz Rzeczypospolitej w połowie XVII w., a większość z nich ukazała się po obronie pracy doktorskiej, co wskazuje na systematyczny rozwój naukowy jej Autora. Wyróżnimy tutaj bardzo wartościowe publikacje, opisujące oraz analizujące funkcjonowanie pruskich stałych sił zbrojnych w latach 1655-1660, czy po tym roku, ilustrujące zasadnicze problemy ówczesnej wojskowości (organizacja oraz liczebność formacji brandenburskich, kwestie finansowania wojska czy zaopatrzenia jednostek wojskowych). Również rzetelne i interesujące są publikacje Sławomira Augusiewicza dotyczące dziejów garnizonów pruskich na Warmii w latach 1656-1663 i garnizonu w Birżach w latach 1659-1687 ukazane w perspektywie historycznej, przy czym, warto to szczególnie podkreślić, Autor nie zapomina o wątkach biograficznych, personalnych, przedstawiając bardzo szczegółowo dorobek militarny pruskiej kadry oficerskiej w XVII w.

Drugi nurt zainteresowań naukowych Sławomira Augusiewicza to opis i analiza udziału wojsk brandenbursko-pruskich w działaniach zbrojnych podczas Potopu, np. nowatorski opis starcia zbrojnego pod Prostkami 8 X 1656 r., oparty na nieznanymi dotychczas materiałach rękopiśmiennych z archiwum w Berlinie Dahlem. Sławomir Augusiewicz wniósł do historiografii wojskowej rzetelne opisy działań zbrojnych w latach 1655 -1660 na mazowiecko - podlaskim, kurlandzkim czy na pruskim teatrze działań wojennych, przedstawiając nowe ustalenia faktograficzne, a także wnioski historyczno -

wojskowe. Kontynuacją ostatnich zainteresowań są Jego badania i publikacje na temat uczestnictwa wojsk brandenbursko-pruskich w wojnach lat 1672 -1675 (kampanie tureckie i bitwa pod Fehrbellin), przynoszące nowe oceny naukowe.

Sławomir Augustusiewicz jest autorem monografii opublikowanej w Olsztynie w 1999 r. „Działania militarne w Prusach Książęcych w latach 1656 -1657”, za którą otrzymał nagrodę Towarzystwa Naukowego im. Wojciecha Kętrzyńskiego. W oparciu o bogatą dokumentację archiwalną (polską oraz niemiecką) Autor zaprezentował nowatorskie ustalenia dotyczące przebiegu i konsekwencji bitwy pod Prostkami w dniu 8 X 1656 r. oraz konsekwencji działań formacji tatarskich na terenie Prus Książęcych w 1656 r. – cenne wnioski wraz z argumentami naukowymi Sławomir Augustusiewicz przedstawił w pracy „Prostki 1656” wydanej w Warszawie w 2001 r.

Godne podkreślenia są nowe i rzetelne ustalenia Autora dotyczące obszaru Prus Książęcych jako teatru działań operacyjnych w latach Potopu, oparte nie tylko na niemieckich materiałach rękopiśmiennych, czy na najnowszej niemieckojęzycznej literaturze przedmiotu, umiejętnie wiążące analizę lokalnych warunków naturalnych z fachowymi opisami kampanii i operacji wojennych w latach 1655-1660. Warto dodać, iż Sławomir Augustusiewicz swe aktualne wnioski naukowe wykorzystuje w recenzjach i polemikach naukowych, wykazując się zawsze fachową argumentacją.

Kolejny kierunek poszukiwań archiwalnych oraz prac badawczych Sławomira Augustusiewicza jest związany z aktywną działalnością ks. Bogusława Radziwiłła jako namiestnika i dowódcy pruskich sił zbrojnych w latach Potopu, ale również do 1669 r., wnoszący do dotychczasowych ustaleń wiele nowych wniosków naukowych. Autor kontynuował zainteresowania biograficzne dziejami rodziny Woyniłłowiczów, a także opracował biografią Gabriela Woyniłłowicza – znanego i cenionego pułkownika jazdy koronnej z połowy XVII w.

Nie sposób pominąć cennych artykułów Sławomira Augustusiewicza, dotyczących wybranych wydarzeń historyczno-wojskowych z lat 1648-1654, dziejów stosunków polsko - kozackich i polsko - tatarskich, walk o Grudziądz w 1659 r. oraz kampanii kurlandzkiej 1658-1659 r., a nawet współdziałania wojsk polskich i brandenburskich w latach 1658 - 1660. Te wszystkie studia, o charakterze historyczno-wojskowym, cechuje znakomita baza dokumentacyjna, przede wszystkim oparta na rzetelnych kwerendach niemieckich oraz polskich, czy wynikające z niej poważne ustalenia naukowe, które na trwale weszły do krajowego obiegu naukowego.

Prezentowana rozprawa, oprócz wstępu, zakończenia, bibliografii oraz aneksów, obejmuje pięć rozdziałów merytorycznych skonstruowanych chronologicznie, całość rozprawy liczy 410 stron (w tym ponad 300 właściwego tekstu) i 48 tabel - aneksów. Warto zaznaczyć, iż poszczególne rozdziały liczą po około 50 - 60 stron, co oznacza że Autor potrafi umiejętnie skonstruować rozprawę naukową, zaś właściwa objętość całej pracy oznacza zdolność do sformułowania syntezy historycznej, co dodatkowo stanowi o Jego niezaprzeczalnym osiągnięciu naukowym.

Wstęp rozprawy jest opracowany według tradycyjnego schematu, a natomiast w poszczególnych rozdziałach Autor prezentuje w układzie chronologicznym genezę i rozwój przebudowy wojskowości Prus Książęcych w połowie XVII w. – z pogłębioną sytuacją polityczną i militarną Brandenburgii. W rozdziale I Autor dokładnie omawia reformy wojskowości pruskiej do 1655 r., skupiając uwagę Czytelnika na organizacji i liczebności ówczesnych sił zbrojnych Brandenburgii i Prus Książęcych, opierających się na dotychczasowych formacjach obrony krajowej w latach 20- i 30-tych XVII w. Sławomir Augustiewicz wnikliwie zanalizował doraźne akcje werbunkowe w Prusach i w Brandenburgii, słusznie dochodząc do wniosku że w pierwszym okresie panowania Fryderyka Wilhelma doszło do zorganizowania skutecznej bazy administracyjnej oraz finansowej, a także personalnej, stanowiącej podstawę do nowatorskich rozwiązań w następnym okresie.

Rozdział II Autor poświęcił problematyce czysto militarnej, opisując i analizując organizację i liczebność wojsk pruskich do 1655 r. z rozbiorem na poszczególne ich elementy, takie jak formacje wybrańców, służb rycerskich, jednostek dragonii i wojsk zaciężnych wraz ze szczegółową analizą kadry oficerskiej tychże sił zbrojnych. Do wyróżniających się fragmentów monografii zaliczam omówienie twierdz i garnizonów pruskich (Kłajpedy, Piławy, Królewca i Pizsa) oraz ich funkcjonowanie w warunkach polowych. Również i w tym rozdziale swych interesujących rozważań Autor słusznie podkreśla fakt braku funkcjonowania odrębnej administracji wojskowej czy tzw. stanu oficerskiego w Prusach Książęcych, tworzonych równolegle z procesem umacniania władzy elektorskiej wspomnianego wyżej Hohenzollerna.

W kolejnym rozdziale III Sławomir Augustiewicz analizuje organizację wojskowości pruskiej w drugiej połowie 1655 r., słusznie podkreślając narastające zagrożenia Prus Książęcych w tym okresie, tak pod względem politycznym, jak i militarnym. Omówił zatem efekty pierwszych zaciągów wojskowych od kwietnia do października 1655 r. i reorganizację dotychczasowych formacji obrony krajowej. Kolejne zagadnienia to np. utworzenie naczelnego dowództwa i dyslokacja jednostek na obszarze Prus, bardzo ważne ze względu na narastające zagrożenie militarne ze strony wojsk szwedzkich na przełomie lat 1655/1656. Ostateczne konstatacje Sławomira Augustiewicza są w tym względzie bardzo interesujące, bowiem prezentuje on pogląd, zresztą źródłowo udokumentowany, że Fryderykowi Wilhelmowi udało się zorganizować na obszarze Prus Książęcych nawet silną liczebnie armię, lecz postawiono jej cele obronne, toteż o zasadniczych rozstrzygnięciach zdecydowały działania polityczne, a nie militarne. Trudno zatem, zdaniem Autora, mówić o jej walorach taktycznych i wartości bojowej w omawianym okresie.

W rozdziale IV Autor prezentuje kondycję armii Prus Książęcych podczas wojny polsko-brandenburskiej w latach 1656 -1657. Bardzo szczegółowo analizuje zatem funkcjonowanie organizacji naczelnego dowództwa oraz poszczególnych jednostek pruskich. Omawia ich strukturę organizacyjną, liczebność oraz garnizony, elementy mobilizacji wojska, a ponadto działania podczas kampanii wojennych 1656 i 1657 r., nie zapominając także zakwaterowaniu i zaopatrzeniu formacji po zakończeniu walk – wspólnie

z sojuszniczą armią szwedzką - z siłami zbrojnymi Rzeczypospolitej. Tutaj również ostateczne ustalenia Autora są wnikliwe oraz przekonujące – dotyczą one przede wszystkim spraw politycznych, a mianowicie faktu „odwrócenia przymierzy” (przejścia do grona sojuszników Rzeczypospolitej) i podjęcia działań zaczepnych na terenie Danii (odsunięcie zagrożenia militarnego od Prus Książęcych), w zasadniczy sposób wpływając na ówczesną kondycję wojsk pruskich. W sferze wojskowej Autor słusznie zwrócił uwagę na charakter powstałej armii jako „scentralizowanej, jednolitej i ponadkrajowej struktury”, będącej w dyspozycji elektora Fryderyka Wilhelma.

Następnie w rozdziale V Sławomir Augustowicz przedstawił sytuację wojskowości pruskiej – od 1657 r. do redukcji armii latem 1660 r., zatem podczas pełnienia urzędu namiestnika w Prusach Książęcych przez ks. Bogusława Radziwiłła. Autor analizował najistotniejsze ówczesne zagadnienia polityczne i militarne, podnosząc problematykę funkcjonowania wojsk pruskich oraz uczestnictwa w kampaniach wojennych lat 1658 - 1660. Wówczas to, zdaniem Sławomira Augustowicza, powstały warunki do aukcji sił zbrojnych, do utworzenia nowych instytucji wojskowych i do ostatecznej reorganizacji formacji dotychczasowej obrony krajowej. A natomiast rok 1660 – podpisanie pokoju oliwskiego oraz zakończenie walk na froncie szwedzkim – zamknął okres budowania stałej i silnej armii zawodowej w Prusach Książęcych. Dokonana wówczas redukcja odbyła się nie tylko drogą likwidacji i rozwiązania jednostek, ale również przyznania zredukowanym pułkownikom i komendantom twierdz niższego uposażenia, również ograniczono wydatki na najważniejsze instytucje wojskowe w Prusach.

Warto zwrócić uwagę, że Sławomir Augustowicz, oprócz podstawowych formacji wojsk pruskich (piechoty, kawalerii i artylerii), nie zapomina również o analizie „floty wojennej” elektora Fryderyka Wilhelma, który wiosną 1657 r. nakazał utworzenie na wodach Bałtyku tegoż rodzaju wojska obejmującego aż trzy pływające jednostki, 44 marynarzy, 16 żołnierzy wraz ze „szczątkowym” sztabem jednostki. Całość tej flotylli, pomimo wielu trudności finansowych oraz organizacyjnych, funkcjonowała jeszcze w kolejnych latach szwedzkiego Potopu.

Zakończenie monografii podnosi wszystkie problemy badawcze postawione przez Autora, wraz z rzetelnie udokumentowanymi argumentami naukowymi, podkreślając starania pruskich elit politycznych w celu zorganizowania stałej armii o nowoczesnej strukturze organizacyjnej (naczelne dowództwo oraz poszczególne rodzaje i służby wojskowe oraz kadra oficerska), stanowiącej poważny element w procesie utrwalania systemu władzy absolutnej w Brandenburgii i w Prusach Książęcych w czasie rządów elektora Fryderyka Wilhelma.

Konstrukcja pracy jest właściwa, zarówno pod względem merytorycznym, jak i chronologicznym, zaś na szczególne podkreślenie recenzenta zasługuje bibliografia, w której Autor rozprawy przedstawił bardzo bogaty zestaw źródeł rękopiśmiennych (z zasobów polskich i zagranicznych) oraz drukowanych, także wyczerpujący i aktualny zbiór wykorzystanej literatury polskiej i obcej. Niezaprzeczalną zasługą Autora jest wprowadzenie do obiegu naukowego pruskiej dokumentacji wojskowej z archiwum

w Berlinie - Dahlem, obok znaczącej dokumentacji z placówek polskich, litewskich, czy ukraińskich i białoruskich. Imponująco przedstawia się nadto zestaw wykorzystanych starych druków, czy źródeł kartograficznych, ale przede wszystkim zaś wykorzystana przez Autora niemieckojęzyczna literatura przedmiotu, starsza i ta najnowsza, która stanowi o wysokich walorach recenzowanej rozprawy.

Cennym uzupełnieniem rozprawy są aneksy, w których Autor zaprezentował (w postaci 48 tabel) wykazy i struktury poszczególnych pruskich jednostek wojskowych, funkcjonujących w latach 1656 -1660, z podaniem organizacji, obsady personalnej i liczebności. Omawiane zestawienia są wyjątkowe, o wysokim stopniu rzetelności i dokładności, obejmujące liczebność regimentów, skwadronów i kompanii - piechoty i kawalerii czy dragonii (wraz z liczebnością sztabów i szeregowych żołnierzy) oraz z podziałem na miesiące służby wojskowej w określonych latach. Na wyjątkową uwagę historyka wojskowości zasługują widoczne starania Sławomira Augustowicza o pełną identyfikację personalną kadry oficerskiej tych jednostek z podaniem imion i nazwisk kapitanów, rotmistrzów, majorów, podpułkowników oraz pułkowników wojsk pruskich czynnych w latach 1656-1660. Jest to więc pierwsze w polskiej literaturze przedmiotu takie zestawienie, tym cenniejsze że oparte na obcych materiałach rękopiśmiennych przechowywanych w zasobie wspomnianego archiwum berlińskiego, a przydatne dla dokonania pogłębionej analizy wojskowości pruskiej podczas Potopu szwedzkiego, a badacze dziejów wojska polskiego czy szwedzkiego również odnajdą wiele nowego i interesującego materiału dokumentacyjnego.

Rozprawa Sławomira Augustowicza po raz pierwszy w polskiej historiografii w tak rzetelny oraz wyczerpujący sposób opisuje i analizuje wojskowość pruską w latach Potopu, zatem w ważnym dla Rzeczypospolitej okresie historycznym. Autor postawił ważny, jednocześnie wartościowy problem badawczy, polegający na przedstawieniu reorganizacji wojska w Prusach Książęcych w omawianym okresie, wyjaśniając jej genezę, także mechanizmy tej przebudowy - na szerokim tle ówczesnych wydarzeń społecznych i politycznych, prawnych i militarnych. Niekwestionowanym dorobkiem Autora jest dogłębna analiza procesu tworzenia i struktur poszczególnych jednostek wojskowych i garnizonów pruskich, a nadto opis pruskiego systemu fortyfikacyjnego w latach Potopu, a zatem ukazanie procesów organizacji stałej armii pruskiej jako ważnego czynnika militarnego oraz politycznego w nowożytnym państwie. Sławomir Augustowicz wykazał znaczącą rolę w procesie formowania wojsk polowych załóg i garnizonów czy struktur dowódczych i pruskiej kadry oficerskiej, umiejętnie wplatając w wykład najważniejsze zjawiska społeczne, polityczne oraz wydarzenia militarne, co świadczy o dojrzałości merytorycznej Autora. Należy również podkreślić nowatorskie ustalenia oraz oceny końcowe Sławomira Augustowicza, dotyczące zorganizowania w Prusach naczelnych instytucji wojskowych oraz stanowisk kolejnych dowódców w armii brandenbursko - pruskiej i załóżków rodzącej się wówczas administracji (czyli biurokracji) wojskowej – w wymiarach organizacyjnym, personalnym i finansowym.

Ostateczne konstatacje Autora na trwale weszły już do historiografii wojskowej, zwłaszcza te o charakterze syntetycznym – a zatem wnioski o słabości ówczesnych pruskich

sił zbrojnych z racji niedostatecznej akcji werbunkowej i o niskiej wartości taktycznej jednostek wojskowych, toteż Sławomir Augustusiewicz słusznie podkreślił umiejętności polityczne Hohenzollernów w ich sukcesach europejskich, jednak nie skuteczności pruskich sił zbrojnych. Udowodnił również, że dotychczasowa ocena dokonań wojskowych ks. Bogusława Radziwiłła w zakresie współpracy z wojskami polskimi i litewskimi na froncie pruskim była błędna, ponieważ jako namiestnik nie posiadał dostatecznych środków militarnych do prowadzenia skutecznych działań zbrojnych przeciwko wojskom szwedzkim.

Rozprawa Sławomira Augustusiewicza, o charakterze historyczno – wojskowym, w znaczący sposób wypełnia dotychczasową lukę w polskiej, ale także w powszechnej historiografii, przybliżając Czytelnikowi stan i kondycję wojsk brandenbursko-pruskich w dobie ówczesnych zmaganiań polsko-szwedzkich. Generalna ocena monografii jest pozytywna, bowiem w sensie poznawczym rozwinęła ona, i to w zasadniczy sposób, naszą dotychczasową wiedzę na temat funkcjonowania wojska pruskiego w latach Potopu. Rozprawa jest dziełem wyjątkowym, a wprowadzając do nauki historycznej poważną wiedzę o tychże formacjach stanowi niezaprzeczalne osiągnięcie naukowe jej Autora. Wiele ze znanych nam wniosków zostało przez Sławomira Augustusiewicza potwierdzonych, wiele pojawiło się nowych ustaleń, które na stałe weszły do polskiej historiografii historyczno-wojskowej. Równie znaczącym osiągnięciem jej Autora jest wykorzystanie bogatego zestawu źródeł rękopiśmiennych krajowych i zagranicznych, poprzez wprowadzenie ich do obiegu naukowego. Poważnym elementem omawianej monografii jest rzetelność Autora w operowaniu bogatym materiałem źródłowym oraz umiejętność formułowania nowatorskich wniosków naukowych.

Na szczególne podkreślenie zasługują wyniki wieloletnich kwerend archiwalnych w zasobach Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlin-Dahlem, gdzie Sławomir Augustusiewicz wykorzystał nieznane dotychczas w polskiej historiografii zasoby, m.in. rachunki Generalnego Komisarjatu Wojennego, raporty Georga Waldecka i księcia Bogusława Radziwiłła oraz kapitulacje pruskich oficerów, pozwalające na dokładną rekonstrukcję sił zbrojnych Prus Książęcych w latach Potopu szwedzkiego. Materiał ten stał się podstawą umieszczonych w monografii tabel oraz aneksów, ilustrujących struktury poszczególnych jednostek wojskowych w latach 1656 -1660.

Problem jest o tyle istotny, że już od połowy XVII w. coraz częściej spotykamy w wojsku polskim i litewskim stosunkowo sporą liczebnie grupę oficerów, posiadających majątki w Prusach Książęcych i pochodzących ze szlachty pruskiej, lecz mających za sobą służbę wojskową w takich armiach jak brandenburska, krajów niemieckich oraz szwedzka i niderlandzka. Następnie zaciągali się do sił zbrojnych Rzeczypospolitej, dochodząc niekiedy do wysokich stopni wojskowych (pułkowników i generałów) czy stanowisk służbowych (urzędników wojskowych i komendantów garnizonów). Zatem monografia Sławomira Augustusiewicza jest niezwykle pomocna dla uchwycenia także statusu społecznego, ale przede wszystkim początków ich służby wojskowej, etapów kariery politycznej i militarnej wielu cenionych w armii Rzeczypospolitej dowódców. W konsekwencji, historycy wojskowości polskiej otrzymali niezwykle ważne i niezbędne

„narzędzie” dokumentacyjne do pogłębienia wielu zagadnień personalnych polskiego i litewskiego korpusu oficerskiego w XVII-XVIII w.

Interesująco prezentują się oceny i wnioski Sławomira Augustowicza na temat organizacji i funkcjonowania wojsk pruskich, a Jego niezaprzeczalnym osiągnięciem naukowym i wkładem do polskiej historiografii są ustalenia dotyczące opisu i analizy funkcjonowania tychże formacji. Równie pozytywnie oceniam narrację Autora, gdyż precyzyjnie oddziela On konstatacje oparte na wykorzystanym materiale źródłowym, nie budzące wątpliwości, od hipotez, które formułuje często, a sady wartościujące są rzetelnie umotywowane źródłowo. Końcowa ocena monografii naukowej Sławomira Augustowicza jest nadzwyczaj pozytywna, w zakresie poznawczym i historycznym, a zaprezentowane treści stanowią o znaczącym osiągnięciu naukowym jej Autora i o Jego niepodważalnym wkładzie do europejskiej historiografii czasów nowożytnych. Sądzę bowiem, że monografia powinna być przetłumaczona na język niemiecki albo angielski i wprowadzona do obiegu naukowego w innych krajach europejskich.

Na zakończenie należy również wspomnieć o znakomitych efektach edytorskich Wydawnictwa Napoleon V, które pokusiło się o interesującą oprawę książki, ponadto o przejrzyste wykonanie samego tekstu i aparatu naukowego monografii. Na uwagę zasługują także starannie wykonane indeksy, osobowy i geograficzny, wzbogacające wartość merytoryczną omawianej monografii Sławomira Augustowicza.

Marek WAGNER* (Siedlce University, Poland)

* Institute of History and International Relations; marek.wagner@uph.edu.pl